

Endülüs Medeniyetinin Kökleri ve Bir Arada Yaşama Tecrübesi

The Roots of Andalusian Civilization and Experience of Living Together

Dr. Şevket YILDIZ

ORCID: 0000-0002-3725-4501 ◆ Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü, Öğretim Üyesi ◆ sevketyildiz@uludag.edu.tr

Özet

Herhangi bir medeniyetin ortaya çıkışını iyi ve doğru anlayabilmek için genellikle kuruluş dönemine gidilir. Bu çalışmada da Endülüs medeniyetinin kuruluşunu köklerine inerek ele almak hedeflenmiştir. Bu kökler arasında Hicaz, Mısır, Kuzey Afrika başta gelir. Daha sonra Irak ve özellikle de Bağdat Endülüs medeniyetinin ana köklerini oluşturur. Diğer taraftan Avrupa ve Akdeniz bu yeni medeniyetin kökleri arasındadır. Özellikle de Güney Batı Avrupa ile Batı Akdeniz ana kökler olarak yer alırlar. Buraya kadar olan kısım Endülüs medeniyetinin coğrafi köklerini oluşturur. Bunlara paralel olarak bir de tarihi kökler vardır. Doğuda Emeviler ile batıda Roma ve Vizigot hakimiyetleri Endülüs'ün en önemli köklerini oluştururlar.

Siyasi köklerine bakıldığında Abbasiler'in yanında Fatimiler, Murabitlar ve Muvahhidler her biri farklı coğrafyaya ait İslam devletleri olarak Endülüs'ün siyasi yapısını şekillendirmiş ya da bir şekilde etkilemişlerdir. Öte yandan Bizans, Fransa, Normandıyalılar ve Kuzeydeki İspanyol krallıkları (Kastilya, Leon, Aragon, Navarra) da Endülüs siyasi yaşamının asırlarca ana gündeminde olmuşlardır. Diğer taraftan yeni medeniyetin oluşumunda farklı etnik unsurlar yer alır ki bu da etnik kökleri oluşturur. Endülüs temel olarak Arap, Berberî, Slav ve İspanyollardan oluşur. Bu halklar farklı dini kimlikleriyle asimile olmadan ve herhangi bir asimilasyon baskısı da yaşamadan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi olarak birlikte ortak bir kültürü, Endülüs kültürünü oluşturmuşlardır.

Belli başlı şehirler vardır ki Endülüs kültürünün oluşumuna kaynaklık etmiş ve Endülüs'teki ilim ve kültürün ana ocakları olmuşlardır. Kayrahan Kuzey Afrika'da kurulmuş ilk İslam şehirlerinden biri olarak Endülüslülerin ilk durağı olmuştur. Daha sonra İskenderiye önemli ilim adamları ve medreseleriyle Endülüslülerin ilgisini çekmiştir. Mekke ve Medine ise Endülüs'ün ilim ve kültürde ana kaynakları olmuşlardır. İleriki yıllarda Bağdat ve diğer İslam şehirleriyle Endülüs'ün etkileşimi gittikçe artmıştır.

Endülüs medeniyetinin kuruluşunda etken olan coğrafi, siyasi, etnik, tarihi, dini ve kültürel etkenleri bir bütün olarak görebilmek söz konusu köklerin her birisiyle ilintilidir. Bunlardan bir tanesinin eksik olması, ortaya çıkan tablonun anlaşılmasına ya da yanlış algılanmasına yol açacaktır. Bu nedenle hem doğuya ait olan hem de batıya ait olan köklerin iyi bilinmesi gerekli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Kökler, Bir arada yaşama.

Extended Abstract

Spain is a South-Western European country located primarily on the Iberian Peninsula. In this region, the first known settlers are the Iberian people. Spain, which came under Roman rule in the second century BC, was invaded by the Germanic peoples at the beginning of the fifth century AD. First the Vandals and then the Visigoths settled here and established their dominance. At the beginning of the eighth century, with the Islamic conquests, Arab and Berber peoples came and settled in this region.

While Eastern Rome resisted for a long time the military campaigns that started in the middle of the seventh century and ended with the victory of the Muslims, the Western Roman lands were conquered without much resistance in the first century of the Hijrah. Iberia, located at the south-west end of Europe, could not show a significant resistance against the Islamic soldiers coming through North Africa and in a short time, it came under complete Islamic domination. This region, which was named Al-Andalus after the conquest, became one of the most important centers of the Islamic world in the Middle Ages.

Islamic civilization set one of its best examples in Al-Andalus. Rome's Cordoba took the name Kurtuba with the conquest and was the source of the emergence of a new civilization. Kurtuba, which became one of the most important Islamic cities in a short time, competed with Baghdad and Cairo. With the coming together of the peoples of the Middle East, North Africa and South-West Europe in Kurtuba, the Andalusian society emerged, and Andalusian became a supra-identity in which Arab,

Berber and Spanish identities melted. The culture and civilization environment created by this new society had a distinguished place both in the Islamic world and in Europe.

Al-Andalus, with its Islamic roots, was influenced by three main basins during the establishment period and experienced a new transformation and change with each basin. The influence of Damascus comes first among these major changes that follow each other chronologically. It seems to be a natural and inevitable process that Al-Andalus, which became a governorship affiliated to the Damascus Umayyad Caliphate since the conquest, was predominantly under the influence of Damascus in its first years. On the other hand, in this period, Al-Andalus was officially subordinate to Damascus, but de facto subordinate to the governorship of North Africa. For this reason, from the first years, North Africa and thirdly Egypt have always had an influence on Al-Andalus.

To understand the emergence of any civilization well and correctly, it is generally referred to the foundation period. In this study, it is aimed to deal with the establishment of the Andalusian civilization by going down to its roots. Among these roots, Hejaz, Egypt, and North Africa come first. Later, Iraq and especially Baghdad form the main roots of Andalusian civilization. On the other hand, Europe and the Mediterranean are among the roots of this new civilization. In particular, South-Western Europe and the Western Mediterranean are the main roots. The part up to this point constitutes the geographical roots of the Andalusian civilization. Parallel to these, there are also historical roots. The Umayyads in the east and the Roman and Visigoth dominations in the west constitute the most important roots of Al-Andalus.

Looking at their political roots, Fatimids, Almoravids and Almohads, besides the Abbasids, each shaped or somehow influenced the political structure of Al-Andalus as Islamic states belonging to different geographies. On the other hand, Byzantium, France, Normandy, and the Spanish kingdoms in the North (Castil, Neon, Aragon, Navarra) have been on the main agenda of Andalusian political life for centuries. On the other hand, different ethnic elements take place in the formation of the new civilization, which creates ethnic roots. Al-Andalus consists mainly of Arabs, Berbers, Slavs, and Spaniards. These peoples formed a common culture, the Andalusian culture, together as Muslims, Christians, and Jews, without assimilation with their different religious identities and without experiencing any assimilation pressure.

There are certain cities that have been the source of the formation of Andalusian culture and have been the main hearths of science and culture in Al-Andalus. Kayravan was the first stop of the Andalusians as one of the first Islamic cities established in North Africa. Later, Alexandria attracted the attention of Andalusians with its important scholars and madrasahs. Mecca and Medina were the main sources of science and culture in Al-Andalus. In the following years, the interaction of Al-Andalus with Baghdad and other Islamic cities gradually increased.

Al-Andalus is one of the best examples of not only living together, but also creating a common culture and civilization together. The harmony and solidarity that the Arab peoples, the founding elements of Islamic civilization, and the newly converted Berber and Spanish peoples in the Iberian Peninsula showed during and after the conquest, went down in history as an experience unique to these lands. Contrary to the oppression and coercion that the Jewish community has been subjected to since the Roman period in Iberia, it is also one of the privileges of this civilization that it has become a part of Andalusian culture freely and wholeheartedly. Jewish scholars in Al-Andalus, speaking and writing in Arabic, became an integral part of this culture. Great philosophers such as Ibn Dawud and Maimonides, poets such as Ibn Ezra and Kasmune bint Ismail, and great statesmen such as Hasdai bin Shaprut were very influential in Al-Andalus. Christians, too, quickly adapted to the Andalusian culture and created a literature written in Spanish with the Arabic alphabet called Aljamiedo. The capital Kurtuba hosted Christian students from European cities -individually or in groups- and these students became the main representatives of Islamic culture and science in their own countries.

Keywords: Al-Andalus, Roots, Living together.

Giriş

İslam'ın ilk aşındaki fetih hareketlerinin içerdığı yüksek motivasyon ve Asrı Saadet'in sıcak atmosferi tâbiînin maneviyatında İber yarımadasına taşınmıştır. Orta Doğu'dan yola çıkan bu ruh bir akarsu gibi Kuzey Afrika'nın doğasından ve kültüründen çok değerli şeyleri de içine katarak Avrupa'nın Güney Batı kıyılarına ulaşmıştır. İberyâ'da var olan Roma, Bizans, Vandal ve Got kültürleriyle de kaynaşan bu Müslüman ruhu Endülüs adı verilen yepyeni ve özgün bir medeniyeti İslam tarihine, Avrupa tarihine ve insanlık tarihine hediye etmiştir.

Bu çalışmanın temel hedefi Endülüs'te birbirinden farklı ögelerin bir bütünlük içinde ve tek bir medeniyet olarak temayüz edişini vurgulamaktır. Endülüs medeniyeti orta çağda ortaya çıkmış; coğrafi, etnik, dini ve kültürel kökleriyle hem İslam medeniyeti içinde hem de Avrupa kıtasında önemli izler bırakmıştır. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman halkların ve Arap, Berber, İspanyol ve Slav halkların asırlarca bir arada yaşama tecrübesi bugün için de bizlere önemli bir örneklik sunmaktadır. Makale Endülüs'teki söz konusu çeşitliliğe ve birlikteliğe ışık tutmanın yanında günümüze kadar ulaşan etkilerine de değinmektedir.

Yöntem

Araştırmada klasik kaynaklar yanında modern kaynaklar da taranmış, konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür birlikte kullanılmıştır. Endülüs medeniyetini oluşturan kökler kuruluş döneminden itibaren çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Diğer taraftan farklı köklerin birlikteliğini vurgulayacak bir arada yaşama örneklerine de çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca Endülüs medeniyetinin ve Endülüs kimliğinin zenginliğini göstermesi bakımından tablolar oluşturulmuştur.

Bulgular

Bu çalışmada ortak bir kültürün farklı ögelerden oluşumunu ve sıra dışı uyumunu göstermek üzere bilim, kültür ve sanatta öne çıkan şahsiyetler üzerinde durulmuştur. Yahudi, Hıristiyan ya da Müslüman olsun aynı kültür içinde her bir şahsiyetin eşit yeteneklerle ve eşit derecede var oluşu vurgulanmıştır. Felsefeden edebiyata, fen bilimlerinden tıbbı her alanda köklerin çeşitliliğini ve harmonisini gösterecek örnekler yer almıştır.

İberya'nın Fethi ve Endülüs'ün Kuruluş Süreci

Endülüs, İslam medeniyetinin ilk asrında İber yarımadasında filizlenmiş kendisine özgün koşullarıyla yine özgün tecrübeler ortaya koymuş müstesna bir medeniyet ve kültür olarak karşımıza çıkar. Hz. Peygamber ve ashabının îlâ-yı kelimetullah için başlattıkları büyük fetih hareketleri VIII. asrın başlarında tâbiînin büyüklerinin öncülüğünde Mağrib-i Aksa'yı da aşarak İber Yarımadasına ulaşmıştır (Kurt, 1997:72-88). İberya fethi 3 yıl gibi kısa bir sürede başarıya ulaşmış ve yaklaşık 8 asır sürecek bir İslam hakimiyeti Endülüs isimli bir medeniyete kaynaklık etmiştir (İbn Kesîr, 1966:172-174; İbn İzârî, 1980:16-17).

Emeviler'in Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın halifenin izniyle başlattığı ve Tarık b. Ziyad'ın kumandanlık ettiği fetih hareketine Arap ve Berberilerden oluşan Müslüman ordusu katılmıştır. Yaklaşık 20.000 kişi ile başlayan bu fetih hareketi daha sonra gelen Arap ve Berberi savaşçılarla gittikçe artmıştır (İbn Abdilhakem, 1858:5; Dabbi, 1967:8; İbnü'l-Cevzî, 1992:303). Emevilerin yıkılışıyla Abdurrahman b. Muaviye (Merrakûşî, 1963:40; Lapidus, 2003:513; Irwing, 1992:6) tarafından İberya'da müstakil bir devlet kurulmuş ve Müslüman olan İspanyollar yanında Hıristiyanlar ve Yahudilerle birlikte yepyeni bir medeniyet inşa edilmiştir. Endülüs yöneticileri bir yandan siyasi ve askeri olarak İslam ülkeleri ile ve Hıristiyan ülkelerle ilişkiler kurarken öte yandan da ilmi ve kültürel olarak Endülüs kültürünün oluşmasına katkı sağlamışlardır.

İspanya, öncelikle İber yarımadasında bulunan bir Güney-Batı Avrupa ülkesidir. Bu bölgede, bilinen tarihteki ilk yerleşimciler İber halkıdır. Daha sonra M.Ö. II. asırda Roma hakimiyeti altına giren İspanya M.S. 5. asrın başlarında Cermen halklarının istilasına uğramış ve önce Vandallar sonra da Vizigotlar buraya yerleşerek hakimiyetlerini kurmuşlardır. VIII. Asrın başlarında ise, İslam fetihleriyle birlikte önemli Arap ve Berberi unsuru bu bölgeye gelerek yerleşmiştir (İbn Haldun, 1971:117).

Bir Arada Yaşama Kültürü

Başkent Kurtuba, bir yandan Bizans elçilerini görkemli törenlerle ağırlarken diğer yandan ilim öğrencilerini Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz başta olmak üzere önemli ilim merkezlerine göndererek İslam ilim ve kültürünü doğrudan edinme yolunu seçmiştir (İbn Said, 1980:45-48). Buralarda yetişen öğrenciler daha sonra Endülüs toplumunda söz sahibi olmuşlar ve İslam dünyasıyla bağların güçlü kalmasını sağlamışlardır. Onuncu asra gelindiğinde Endülüs refah ve kültür seviyesiyle Avrupa'da parlamakla kalmamış başkent Kurtuba her alanda İslam dünyasının en güçlü başkentlerinden Bağdat ile yarışır hale gelmiştir. Endülüs sahip olduğu ilmi ve kültürel zenginlikle hem İslam dünyası hem de Avrupa için bir cazibe merkezi olmuştur (Yıldız, 2022:11-12).

Endülüs medeniyeti diğer birçok medeniyette olduğu gibi birden fazla unsurun bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Kuruluşundan itibaren beslendiği coğrafi, tarihi ve kültürel havzaların çeşitliliği Endülüs medeniyetini Avrupa kıtasındaki diğer medeniyet tecrübelerinden ayırdığı gibi İslam medeniyeti içinde de Endülüs özgün bir tecrübe olarak yer almıştır. Arap, Berberi, Slav ve İspanyol gibi birden fazla etnik unsurun kuruluşunda rol aldığı bu medeniyet; Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi unsurlarının bir arada yaşama tecrübesiyle özel bir yere sahip olmuştur (Ruster, 1998: 15-17). İلمي ve kültürel havzalarının çeşitliliği Endülüs medeniyetinin İslam ve Avrupa ilişkilerinde önemli bir konuma yükselmesine yol açmıştır. Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketlerinin ortaya çıkışında Endülüs şehirlerinde okuyan ve Endülüs kültürüyle yetişen Hıristiyan ve Yahudi öğrencilerin edindiği bilgi birikimleri ve kültürel zenginliğin rolü yadsınamaz (Sezgin, 2004:20; Castiglioni, 1960:1359). Arapça eserler bu öğrenciler tarafından kendi ülkelerine götürülmüş ve çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir. Nitekim tarımdan sulama sistemlerine, Astronomiden Tıbbı Endülüs'te yaşanan gelişmeler Avrupa'yı yoğun bir şekilde etkilemiştir (Yıldız, 2009:63-68).

Endülüs, İber yarımadasında İslam'ın rengi olmuştur. Roma döneminde latince isimleri olan şehirler Endülüs'te farklı şekillerde isimlendirilmişlerdir. Corduba Kurtuba adını almış, Toledum Tuleytula olmuş ve Sevilla ismi de yerini İsbiliyye'ye bırakmıştır. Farklılıklar sadece ifade değişikliklerini göstermekle kalmaz, yeni bir medeniyeti de simgelerler. Nitekim, İspanya tarihinde Kurtuba, İsbiliyye ve Tuleytula Endülüs döneminin önemli şehirleri olarak zikredilmektedir (Yıldız, 2008:27). Endüslülük üst kimliğiyle Müslüman-Hıristiyan-Yahudi grupların ortaklığı ile Arap-Berber-İspanyol-Slav birlikteliği eşsiz bir harmoni oluşturmuştur. Endülüs, İslam medeniyetinin tarihinde olduğu kadar Batı medeniyeti tarihinde de müstesna bir yere sahip olmuştur (Ruster, 1998:15-17).

Tarihi ve Coğrafi Kökler

Endülüs, kuruluş devrinde İslami kökleriyle başlıca üç havzadan etkilenmiş olup her bir havza ile yeni bir dönüşüm ve değişim yaşamıştır. Kronolojik olarak birbirini takip eden bu büyük değişimlerin başında Şam'ın etkisi gelmektedir. Fetihten itibaren Şam Emevî Halifeliği'ne bağlı bir valilik haline gelen Endülüs'ün ilk yıllarında ağırlıklı olarak Şam'ın etkisi altında kalması doğal ve kaçınılmaz bir süreç olarak gözükmektedir. Diğer taraftan bu dönemde Endülüs resmen Şam'a bağlı olmakla birlikte fiilen de Kuzey Afrika valiliğine bağlı durumdadır. Bu nedenle ilk yıllardan itibaren Kuzey Afrika ve Mısır'ın Endülüs üzerinde etkisi her zaman var olagelmıştır (Yıldız, 2008:155).

Herhangi bir medeniyetin ortaya çıkışını iyi ve doğru anlayabilmek için genellikle kuruluş dönemine gidilir. Bu çalışmada da Endülüs medeniyetinin kuruluşunu köklerine inerek ele almak hedeflenmiştir. Bu kökler arasında Hicaz, Mısır, Kuzey Afrika başta gelir. Daha sonra Irak ve özellikle de Bağdat Endülüs medeniyetinin ana köklerini oluşturur. Diğer taraftan Avrupa ve Akdeniz bu yeni medeniyetin kökleri

arasındadır. Özellikle de Güney Batı Avrupa ile Batı Akdeniz ana kökler olarak yer alırlar. Buraya kadar olan kısım Endülüs medeniyetinin coğrafi köklerini oluşturur. Bunlara paralel olarak bir de tarihi kökler vardır. Doğuda Emeviler ile batıda Roma ve Vizigot hakimiyetleri Endülüs'ün en önemli köklerini oluştururlar (Yıldız, 2023:139).

Siyasi köklerine bakıldığında Abbasiler'in yanında Fatimiler, Murabıtlar ve Muvahhidler her biri farklı coğrafyaya ait İslam devletleri olarak Endülüs'ün siyasi yapısını şekillendirmiş ya da bir şekilde etkilemişlerdir. Öte yandan Bizans, Fransa, Normandıyalılar ve Kuzeydeki İspanyol krallıkları (Kastilya, Neon, Aragon, Navarra) da Endülüs siyasi yaşamının asırlarca ana gündeminde olmuşlardır. Diğer taraftan yeni medeniyetin oluşumunda farklı etnik unsurlar yer alır ki bu da etnik kökleri oluşturur. Endülüs temel olarak Arap, Berberî, Slav ve İspanyollardan oluşur. Bu halklar farklı dini kimlikleriyle asimile olmadan ve herhangi bir asimilasyon baskısı da yaşamadan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi olarak birlikte ortak bir kültürü, Endülüs kültürünü oluşturmuşlardır (Provençal, 1957:93-94).

İlmi Hareketlilik

Belli başlı şehirler vardır ki Endülüs kültürünün oluşumuna kaynaklık etmiş ve Endülüs'teki ilim ve kültürün ana ocakları olmuşlardır. Kayravan Kuzey Afrika'da kurulmuş ilk İslam şehirlerinden biri olarak Endülüslülerin ilk durağı olmuştur. Daha sonra İskenderiye önemli ilim adamları ve medreseleriyle Endülüslülerin ilgisini çekmiştir. Mekke ve Medine ise Endülüs'ün ilim ve kültürde ana kaynakları olmuşlardır. İleriki yıllarda Bağdat ve diğer İslam şehirleriyle Endülüs'ün etkileşimi gittikçe artmıştır (İbn Hayyan, 1973:46; Kehhale, 1974:162; Bişrî, 1997:93).

İberya, fetihten sonra henüz bir Emevi valiliği olup müstakil bir devlet değilken yoğun bir dini, ilmi ve ticari hareketliliğe sahne olmuştur (Münire, 2002:67-75). Mesafenin uzaklığı ve yolculuğun zorlukları ve tehlikeleri Endülüslüleri bundan alıkoymamıştır. Hac için Kuzey Afrika'yı aşarak Hicaz'a ulaşan hacılar, orada edindikleri bilgi ve tecrübeleri kendi memleketlerine taşımışlar ve İslam medeniyetinin merkeziyle bağlantıyı daima canlı tutmuşlardır (Kehhale, 1974:162). İlim talebeleri de biraz Kayravan'da konaklayarak orada bulunan alimlerin ders halkalarına katılmışlar, oradan Mısır'a geçerek medreselerde ve ilim halkalarında yer almışlar ve son olarak Mekke ve Medine'de başta tabiinin ileri gelenleri olmak üzere birçok alimle tanışmışlar ve onlardan ilim almışlardır (Yıldız, 2008:155-156).

İlk Endülüs ulehasının düşünce ve yaklaşımlarında hem Kuzey Afrika'nın hem Mısır'ın hem de Hicaz'ın etkilerini görmek mümkündür. İleriki yıllarda bu bölgelerden birçok ilim yolcusunun hocalarının çağdaşları ya da talebeleri olan bu Endülüs alimlerini ve eserlerini görmek üzere büyük bir merakla Endülüs'e geldiklerini görürüz (Samerraî, 2003:313). Endülüs emir ve halifeleri bir yandan Kuzey Afrika ve Hicaz'a yolculukları teşvik ederken bir yandan da Bizans elçilerini ağırılarak ve birçok Avrupa ülkesinden Hıristiyan ilim yolcularının gelmesine ve orada özgürce yaşamasına zemin hazırlayarak Avrupa'yla ilişkileri de güçlü tutmuşlardır (Hemedani, 1997:118).

Şiir ve Müzik

Avrupa'nın orta çağ karanlığını yaşadığı 10. asırda Kurtuba sokaklarında genç kızların omuzlarında udlarla gezdiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bağdatlı müzisyen Ziriyab'ın Endülüs'e davet edilişi ve resmi bir törenle karşılanması Endülüs'teki kültür seviyesini göstermesi açısından önemlidir (Wright, 1992:556). Başkent Kurtuba'da saray ve köşkler dışında vadi-i kebir kıyısında yapılmış büyütât denilen konaklarda çok sayıda ilmi münazaralar yapılmış, şiir ve müzik meclisleri düzenlenmiş ve çeşitli gezinti alanları

oluşturulmuştur. Endülüs İbn Zeydun gibi büyük şairleri yetiştiren aşk hikayeleri ile dolu bir medeniyet olmuştur (Yıldız, 2008:194).

Endülüs medeniyetinin köklerine dair bilgileri temel başlıklarıyla birkaç tabloda göstermeye çalıştık. Aşağıdaki tablolar Endülüs'te medeniyetin nasıl çeşitli unsurlardan oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 1 Endülüs Medeniyetinin Kökleri

COĞRAFI KÖKLER	TARİHİ KÖKLER	DİNİ KÖKLER	ETNİK KÖKLER	KÜLTÜREL KÖKLER	BİLİMSEL KÖKLER
A-İslam dünyası	A- İslam dünyası	A-İslam dünyası	A-İslam dünyası	A-İslam dünyası	A-İslam dünyası
<i>Hicaz</i>	<i>Emeviler</i>	<i>Malikilik</i>	<i>Arap</i>	<i>Medine</i>	<i>Medine</i>
<i>Mısır</i>	<i>Abbasiler</i>	<i>Evzailik</i>	<i>Berber</i>	<i>İskenderiye</i>	<i>İskenderiye</i>
<i>Kuzey Afrika</i>	<i>Murabitlar</i>			<i>Bağdat</i>	<i>Bağdat</i>
<i>Irak</i>	<i>Muvahhidler</i>			<i>Kayravan</i>	<i>Kayravan</i>
B- Avrupa	B- Avrupa	B- Avrupa	B- Avrupa	B- Avrupa	B- Avrupa
<i>Avrupa</i>	<i>Fenikeliler</i>	<i>Yahudilik</i>	<i>İspanyol</i>	<i>Cordoba</i>	<i>Cordoba</i>
<i>Akdeniz</i>	<i>Roma</i>	<i>Hristiyanlık</i>	<i>Slav</i>	<i>Navarra</i>	<i>Navarra</i>
<i>İber Yarımadası</i>	<i>Bizans</i>			<i>Leon</i>	<i>Leon</i>
	<i>Vandallar</i>			<i>Kastil</i>	<i>Kastil</i>
	<i>Vizigotlar</i>				

Tablo 1 de Endülüs medeniyetinin kökleri konusunda Kuzey Afrika'nın önemli bir rol oynadığını ve özellikle ilk asırlarda Kayravan şehrinin Endülüslü seyyahlar için büyük bir cazibe merkezi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde ilk yıllarda biraz mesafeli olursa da zamanla Endülüs için siyasi rakip olan Abbasi şehirleri de Endülüslüler için cazibesini her zaman korumuştur. Öyle ki Endülüslü yöneticiler Bağdat sarayından Kurtuba'ya bazı eşyaları getirtmek için istekli olmuşlardır. Diğer taraftan Bizans'la ilişkiler siyasi olmanın ötesine geçip ilmi ve kültürel alışverişi de içermiştir. Ayrıca İberya'da fetih esnasında var olan Roma ve Vizigot dönemlerine ait tarihi ve kültürel dokular Endülüs'te özenle korunmuş, sahiplenilmiş ve geliştirilmiştir. Bu durum İslam fetihlerinin genel bir karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2022:10-11).

Tablo 2 Endülüslü Önemli Şahsiyetler

Yöneticiler	Filozof ve Sufiler	Matematik Ve Astronomi Alimleri	Tıp ve Eczacılık	Edebiyat ve Şiir
Tarık b. Ziyad	İbn Meserre	Abbas bin Fernas	Cevad en-Nasrani	İbn Hazm
			<i>Endülüs'te tıp ilminin</i>	<i>Endülüs'te Tavaif devrinde yaşamış</i>

<i>Endülüs'ün Fatihi</i>	<i>Platon'un takipçisi Endülüslü filozof</i>	<i>Endülüslü Astronomi ve matematik alimi</i>	<i>öncülerinden Hristiyan tabip.</i>	<i>büyük şair ve ilim adamı.</i>
Abdurrahman b. Muaviye	İbn Rüşd	Mesleme el-Mecriti	İbn Müluke en-Nasrani	İbn Abdi Rabbih
<i>Endülüs Emevi Devletinin Kurucusu</i>	<i>Aristo'nun takipçisi Endülüslü filozof. Batıda Averroes adıyla bilinir</i>	<i>Matematikçilerin önderi lakabı verilen Endülüslü Astronomi ve Matematik alimi.</i>	<i>Endülüsün ilk tabiplerinden. Hristiyan.</i>	<i>Kurtubalı büyük edib.</i>
Hakem el-Müstansır	İbn Tufeyl	İbnüs-Semh el-Mühendis	Yunus el-Hayrani	İbn Zeydun
<i>Meşhur hakem kütüphanesini kuran halife</i>	<i>Hay b. Yakzan adlı eserin yazarı Endülüslü filozof.</i>	<i>Mesleme'nin talebesi Endülüslü fen bilimci</i>	<i>Endülüslü Hristiyan Tabip</i>	<i>Endülüslü büyük şair ve vezir.</i>
Hacip İbn Ebi Amir	İbn Meymun	İbnüs-Saffar el-Mühendis	Nicola	İbn Ezra
<i>Endülüs Emevi Devleti'nin güçlü veziri</i>	<i>İbn Rüşd ile birlikte Endülüste Aristo takipçisi Yahudi filozof.</i>	<i>Endülüslü fen bilimci.</i>	<i>Bizanslı rahip. Bizans imparatoru tarafından Dioscorides'in Materia'sını çevirmek üzere gönderilmiş.</i>	<i>Endülüslü Yahudi Şair.</i>
Hasday bin Shaprut	İbn Davud	Leysî	İbn Cülcül	Kasmune binti İsmail
<i>Halife Aburrahman en-Nasır'ın Yahudi veziri</i>	<i>Çevrileriyle Farabi ve İbni Sina'yı Batıya tanıtan Endülüslü Yahudi Filozof.</i>	<i>Endülüste Astronomi ilminin öncüsü kabul edilir.</i>	<i>Endülüs'te hilafet devrinin büyük tabiplerinden</i>	<i>Endülüslü Yahudi Kadın Şair</i>
Yusuf bin Taşfin	İbn Arabi	Muhammed b. Abdurrahman	Zehravi	Ubâde el-Kazzâz
<i>Endülüse hakim olmuş güçlü Murabıt hükümdarı</i>	<i>İslam dünyasındaki ilmi hareketleri etkilemiş büyük Endülüslü mutasavvıf.</i>	<i>Endülüslü matematikçi.</i>	<i>Avrupa'da Albucasis lakabıyla tanınan ve eserlerinin çoğu Batı dillerine çevrilen Endülüslü tabib ve eczacı.</i>	<i>Müveşşehât adı verilen Endülüs'e özgü halk şairinin kurucusu.</i>

Tablo 2 Endülüs toplumunun temel unsurları olan Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin aynı kültür içinde eşit statüde ve aynı heyecanla nasıl yer aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Müslüman

olan Zehravi ile Hıristiyan olan Cevad en-Nasrani, Endülüslülerin aynı şekilde değer verdikleri iki tabiptir (Yıldız, 2008:188-191). Yine İbn Rüşd, Endülüslü Müslüman bir filozof olarak meşhur olurken İbn Meymun, Endülüslü Yahudi bir filozof olarak hemen onun arkasından gelmektedir (Yıldız, 2009:60).

Sonuç ve Tartışma

Endülüs sadece bir arada yaşayabilmenin değil birlikte ortak bir kültür ve medeniyet oluşturmanın da en güzel örneklerindedir. İslam medeniyetinin kurucu unsuru olan Arap halkları ile yeni Müslüman olmuş Berberi ve İspanyol halkların fetih esnasında ve fetih sonrasında İber yarımadasında gösterdikleri uyum ve dayanışma sadece bu topraklara has bir tecrübe olarak tarihe geçmiştir. Yahudi toplumunun İberya'da Roma döneminden beri görmeye alışık olduğu baskı ve zorlamaların aksine bu denli gönülden ve özgürce Endülüs kültürünün bir parçası haline gelmesi aynı şekilde bu medeniyetin ayrıcalıklarındandır (Roth, 1960:216-217; Haines, 1889:9-10). Endülüs'te Yahudi alimleri Arapça konuşup Arapça yazarak bu kültürün ayrılmaz parçası haline gelmişlerdir (Singermann, 2002:18-19). İbn Davud ve İbn Meymun gibi büyük filozoflar, İbn Ezra ve Kasmune binti İsmail gibi şairler ve Hasdai b. Shaprut gibi büyük devlet adamları birer Yahudi olarak Endülüs'te oldukça etkili olmuşlardır (Haskins, 1925:479). Hıristiyanlar da Endülüs kültürüne çabucak adapte olmuşlar ve Aljamiedo denilen Arap alfabesiyle İspanyolca yazılan bir literatür oluşturmuşlardır. Başkent Kurtuba Avrupa şehirlerinden -tek tek ya da gruplar halinde gelen- Hıristiyan öğrencileri misafir etmiş ve bu öğrenciler kendi ülkelerinde İslam kültür ve biliminin ana temsilcileri olmuşlardır.

Kaynakça

- Bişrî (1997). *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî asri'l-hilâfeti fî'l-Endelüs*. Mekke: Ma'hedü'l-Buûsü'l-İlmîyye ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî.
- Castiglioni, A (1960). The Contribution of The Jews to Medicine. *The Jews: Their history, culture and religion*, (Ed. Louis Finkelstein), Volume 1, New York: Harper and Brother Publishers.
- Dabbî (1967). *Buğyetü'l-mültemis fi ricâli ehli'l-Endelüs*. Dâru'l-Kâtib.
- Haines, CR (1889). *Christianity and Islam in Spain A.D. 756-1031*, London: Kegan Paul, Trench & Co.
- Hemedânî, H (1999). *Câmiatü Kurtuba: dirâsetün li-nizâmiha't-ta'limî ve eseriha'l-hadârî hattâ nihâyeti'l-karnî'l-hâmisî'l-hicrî*. İslamabad: ed-Dirasatü'l-İslâmiyye.
- Irwing, T (1992). *Andalusia*. Tustin: Council of Islamic Education.
- İbn Abdilhakem (1858). *Zikru fethi'l-Endelüs*. (Ed. John Harris Jones). London: Williams & Norgate.
- İbn Haldun (1971). *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtedei ve'l-haber IV*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ li'l-Matbûât.
- İbn Hayyan (1973). *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*. (Tahkik: Mahmûd Ali Mekkî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbn Saîd (1980). *el-Muğrib fî hule'l-mağrib I-II*. (Üçüncü Baskı), (Tahkik: Şevki Dayf). Kâhire: Dâru'l-Meârif.
- İbnü'l-Cevzî (1992). *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk VI*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- İbnü'l-Esîr (1965). *el-Kâmil fî't-târîh IV*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- Kehhâle, ÖR (1974). *Mukaddemât ve mebâhis fî hadâratî'l-Arab ve'l-İslâm*. Dimeşk: Matbaatü'l-Hicaz.

- Kurt A (1997). *Mağrib ve Endülüs'te hadis ilminin gelişim safhaları ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin hadis kültürü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lapidus, IM (2003). *İslam toplumları tarihi*. (çev. Yasin Aktay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merrâkûşî (1963). *el-Mu'cib fî telhîsi ahbâri'l-Mağrib*. (Tahkik: Muhammed Saîd el-Uryân). Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Münîre, A (2002) *Ulemâü'l-Endelüs fi'l-karneyni'r-râbi' ve'l-hâmis el-hicriyyeyni*. Riyad. Mektebetü'k-Melik Fahd el-Vataniyye.
- Provençal, EL (1957). Instituciones y Vida Social e Intellectual. *Historia de Espanya V*. (Ed. Ramon Menendez Pidal). Madrid: Espasa Calpe.
- Roth, C (1960). The European Age in Jewish History. *The Jews: Their history, culture, and religion*, (Ed. Louis Finkelstein), New York: Harper and Brother Publishers, 1:216-217.
- Ruster, J (1998). The Muslim Civilization and Its Tolerance of Christianity in Tenth Century Cordoba. *Iberia and its affects on Christianity in Leon, Christian Iberia*, California: California State University Press.
- Samerrâî H, Abdülvâhid Z, Nâtık S (2000). *Târihu'l-Arab ve hadâratühüm fi'l-Endelüs*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîdî'l-Müttahide.
- Sezgin, (2004). *İslam kültür dünyasının bilimler tarihindeki yeri*. Ankara: TÜBA.
- Taberî (ty). *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk VI*. Beyrut: Dâru Süveydân.
- Wright, O (1992). Music in Muslim Spain. *The legacy of Muslim Spain*. Leiden: Brill, II:555-582.
- Yıldız, Ş (2008). *Kurtuba: VIII.-XIII. yüzyıllar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldız, Ş (2022). İslam şehrinin temel özellikleri. *Hız Peygamber ve Şehir*, İstanbul: Nefes Yayınevi, 7-33.
- Yıldız, Ş (2023). Orta çağ Avrupa'sını aydınlatan İslam kandili: Kurtuba. *Derin Tarih*, 24, 135-145.
- Yıldız, Ş (2009). Endülüs Yahudileri ve İslam kültür ve biliminin Avrupa'ya geçişinde oynadıkları rol. *İstem*, 7(13), 51-68.

Çatışma Beyanı

Makalenin herhangi bir aşamasında maddi veya manevi çıkar sağlanmamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Bu makalenin planlanmasından, uygulanmasına, verilerin toplanmasından verilerin analizine kadar olan tüm süreçte “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.